

СИНТАКСИС І ЛЕКСИКА ЯК ОСНОВА ТИПОЛОГІЇ ЧАСТИН МОВИ У ПРАЦЯХ Л.І.ІЛІЇ

Розглянуто вчення про частини мови у працях Л.І.Ілії.

Ключові слова: синтаксис частин мови, граматична категорія, система класів слів, словосполучення, поняття лексії.

Упродовж ось уже декількох століть граматики французької мови будується на традиційних класифікаціях за частинами мови (ЧМ). Усі ми користуємося цією класифікацією, вона міцно вкоренилася у шкільних і вузівських підручниках, нормативних, теоретичних та історичних граматиках французької мови. Звичні категорії вписуються у звичні рамки, а з деякими суперечностями й нечіткостями ми так звиклися, що вони (у кращому випадку) застерігаються, а то й зовсім не помічаються.

З теоретичного ж погляду все виглядає набагато складнішим. Про недоліки традиційних класифікацій, їхню непослідовність і суперечності вже багато говорилося. Зрозуміло, і ця суперечність, і ця непослідовність не могли залишитися незауваженими тими, хто працював і працює у сфері вивчення французької мови. Незадовільність сучасної класифікації відобразилася у суперечностях і розбіжностях, що торкаються розподілу слів за ЧМ, їхньої номенклатури, якісного і кількісного складу, їхнього визначення у граматичній літературі французької мови.

У цій статті ставимо собі за мету продемонструвати, які принципи групування слів за ЧМ покладені в центрі деякими романістами. Зосередимося, зокрема, на тих концепціях, які за основу типології ЧМ беруть лексику та синтаксис.

Питання розробки класифікаційних принципів для слів французької мови (до речі, як і будь-якої іншої мови) після О.І.Богомолової [див. 1] розробляли ще багато російських романістів. Наприклад, глибокий, усебічний їхній розгляд ми знаходимо в роботах таких видатних лінгвістических теоретиків, як: Л.І.Ілія, В.Г.Гак, Є.А.Реферовський, А.К.Васильєва та ін.

Л.І.Ілія у "Граматиці французької мови" і в "Нарисах з граматики сучасної французької мови" приділяє цій проблемі багато уваги. Дослідниця починає свій поділ, як і М.Гревіс та К.Ніроп, з синтаксичної ролі слова та поділяє усі мовні одиниці на дві групи – синтаксично незалежні слова (*les mots autonomes*) і службові (*les mots auxiliaires*). Синтаксично незалежними словами називають слова, здатні утворювати речення або служити членом речення. Такі слова здебільшого володіють ознакою фонетичної автономності і "можуть нести на собі наголос і розміщуватися перед паузою", – писала Л.І.Ілія [2, с. 21]. До них

належать, на її думку, іменники, прикметники, займенники, прислівники, числівники.

Службові слова (*les mots auxiliaires*) служать для утворення аналітичних форм частини мови французької мови, а також членів словосполучення і членів речення [2, с. 21].

Багато незалежних слів у сполученні з іншими словами виконують службову функцію. Наприклад, у реченні *On a fait toute la guerre ensemble* дієслово "faire" є присудком, а в реченні *Elle s'est fait raconter toute cette histoire* – у нього вже службова роль [приклади за 2].

З іншого боку, відносні займенники і багато прислівників у складних реченнях часто виконують роль сполучників. А особові придієслівні займенники служать для вираження граматичної категорії особи у дієслові; водночас виконують важливі функції членів речення (підмета, додатка, іменної частини присудка).

Багато своїх функцій незалежні слова можуть виконувати тільки за допомогою службових слів: так, іменник у ролі підмета повинен, як правило, мати при собі артикль або інший визначник. Пор.:

1. *La saison était encore tiède;*

2. *Son père était médecin* (приклади за 2).

Прийменник необхідний іменнику для визначальних функцій. Пор.:

1. *Le logement était de deux pièces enfilade.*

2. *Il marchait à grands pas derrière la table.*

Таким чином, ми вважаємо, що у Л.І.Ілії поділ слів на незалежні і службові заснований не на якихось статичних ознаках, а на функції слів у сполученнях із іншими словами, тобто визначальною тут є дистрибутивна ознака, яка сама по собі динамічна. Однак деякі слова можуть бути тільки службовими, як, наприклад, прийменник, сполучник, артикль, займенникові прикметники, що замінюють артикль.

Питання про демонстративні визначники – частки і вигуки – Л.І.Ілія залишає відкритим. Виходячи із синтаксико-дистрибутивного принципу, взятого цим мовознавцем за основу, ми подасмо схему ЧМ для французької мови:

автономні	допоміжні
1) іменник	7) артикль
2) прикметник	8) сполучник
3) дієслово	9) прийменник
4) займенник	10) присвійні займенники
5) прислівник	(детермінативи)
6) числівник	

Щодо часток, то не можна не зауважити, що Л.І.Ілія зовсім не торкнулася цієї цікавої групи слів: вона виокремлює певне угруповання часток

(правда, тільки формотворчих), але не включає до своєї класифікації, оскільки не розробила інвентаря для згаданої групи й не дала їй чіткого визначення.

Отже, повторюючи традиційний поділ граматики на морфологію та синтаксис, Л.І.Ілія включає до глави про ЧМ не тільки їхню власне морфологічну, тобто формальну, а й функціональну характеристику, тобто те, що називають синтаксисом ЧМ. У згаданому дослідженні також чітко показані особливості граматичних категорій і форм ЧМ, розкриті характеристики восьми (із десяти визначених автором) ЧМ: іменника, прикметника, числівника, займенника, дієслова, прислівника, прийменника, сполучника. Опис ЧМ, їхніх граматичних категорій і способів вираження подані в книзі, щоб читач зумів охопити проблему, зрозуміти складність і численність способів її вирішення. Глава про ЧМ завершується розділом про словосполучення, в якому аналізується граматична і семантична структура словосполучення, визначається його номінативна функція, наголошується на необхідності вивчення словосполучення саме в реченні, а не поза його межами, як це практикували у граматичній науці.

Розгляд словосполучення серед ЧМ заслуговує на увагу і має принципове значення. Л.І.Ілія поглиблює раніше встановлену ідею про належність словосполучення до однієї із мовних підсистем [4, с. 110]. Вчена зауважує, що вивчення теорії словосполучення в романістиці (в тому його розумінні, яке склалось у російській граматиці) є недостатнім; що у французькій граматиці питання словосполучення як особливої мовної одиниці, яка утворює одну із мовних підсистем, окремо не порушували [4, с. 110].

Усупереч традиції, розділ про словосполучення вміщено в главі про ЧМ. Це дало змогу показати, що мовні одиниці, яким властива комунікативна функція, різко протиставляються за ознакою присутності / відсутності комунікативної функції. Одні мовні одиниці (речення, висловлювання) поєднують ці функції, а в інших (слово, словосполучення) наявна лише номінативна функція. Що ж до комунікативної, то вона можлива лише потенційно. Слова, словосполучення є матеріалом для речення, але вони можуть набувати його статусу комунікативної функції завдяки реалізації інтонації як одної із структурних ознак речення. Такий підхід до класифікації мовних одиниць є логічним. У ньому знаходять вираження загальноприйнята в наші дні ідея віртуальності й актуальності мовної одиниці як мовного знака: розвивається поширена ідея співвідношення слова, словосполучення з денотатом, з ситуацією висловлювання, тобто відроджується точка зору В.В.Виноградова на інтонацію як граматичний засіб вираження предикативності.

У “Посібнику з теоретичної граматики французької мови” науковець подає тлумачення основної мовної одиниці слова, його форм, розглядає статус словосполучення; мовні одиниці досліджує в усій складності їхньої структури і функціональній полівалентності. Автор стверджує, що висвітлення традиційного в граматиці є актуальною проблемою. Наприклад, Л.І.Ілія визначає ЧМ як віртуальні номінативні мовні одиниці, яким властиві морфологічна будова, певні синтаксичні зв'язки, функції та категоріальні значення. Новим у тлумаченні ЧМ є підхід до цієї категорії, як до типу лексії (лексія (lexie) – функціональна одиниця, що складається з одного або декількох слів, на противагу слову – цілісній одиниці, якій властиві слова або декілька морфем [5, с.34]), що і пояснює остаточну позицію автора щодо місця словосполучення у граматиці.

Не приймаючи в цілому положення про лексію як неозначену одиницю щодо своїх лінійних і структурних показників, запропоноване, до речі, Б.Потьє, Л.І.Ілія вводить у поняття лексії ідею аналітизму й розглядає лексію як аналітичний еквівалент слова, який складається мінімально з двох, а максимально – з трьох (при наявності реляційного елемента) елементів графічно виражених слів. Отже, словосполучення, згідно з думкою автора, є еквівалентами іменника і побудовані за допомогою прийменника або ж безприймениково.

Конструктивним і динамічним є вирішення в посібнику питання опису морфології слова, тісне пов'язання його з контекстом та включенням його у способи вираження граматичних категорій, які знаходяться за межами слова, словосполучення та навіть речення, тобто в ділянку більш крупних мовних одиниць – складного речення, абзаца. Наприклад, підкреслюючи особливості категорії роду іменників у французькій мові Л.І.Ілія звертає увагу на те, що ця граматична категорія не тільки, так би мовити, внутрішньослівна, а й знаходиться за межами слова, оскільки пов'язана з контекстом, який сприяє зміні роду на зразок того, як контекст змінює характеристику іменника за категорією числа. Стосовно числа граматичної категорії, то автор вводить нас у ще одну нову ділянку дослідження, яка називається “периферією”. Так, до периферії синтаксису віднесені деякі іменники, що десемантизувалися стосовно своєї квантитативної функції, наприклад: *mettre un soupçon de rouge, des miettes d'une fortune, un brin de toilette, un doigt de vin, un tas de choses*.

Про периферію синтаксису автор говорить, звертаючись до парадигматики словосполучень. Серед таких утворень, крім добре відомих дієслівних, ад'єктивних чи адвербіальних, Л.І.Ілія наводить приклади словосполучень, утворених у результаті перерозподілу і зрощення іменниково-

го словосполучення: *côté ombre, côté soleil, direction Chartres, début décembre* та ін. [4, с. 126].

Отже, опис ЧМ у французькій мові, як зауважує Л.І.Ілля, дозволяє зробити наступні висновки.

В основу поділу словникового складу мови на ЧМ покладена не одна, а декілька ознак одночасно: форма слова, сполучуваність з іншими ЧМ, в деяких випадках – фонетична ознака, наприклад, ненаголошеності для придієслівних займенників, інтонаційна для модальних прислівників (на противагу кількісним прислівникам) і загальне значення ЧМ (предмета, процесу, ознаки і т.д.). ЧМ є нерівноцінними ні щодо семантики, ні за виконаними в реченні функціями. Вердикт ученої зводиться до того, що слід виокремити такі ЧМ: іменник, прикметник, дієслово, прислівник, як такі, що виконують основні синтаксичні та словотвірні функції.

Література

1. Вацеба Р.В. Лексико-граматична класифікація слів у граматиці О.І.Богомолової „Сучасна французька мова” / Р.В.Вацеба // Структурно-семантичні і когнітивно-дискурсивні парадигми сучасного романського мовознавства: Матеріали Третьої Всеукраїнської конференції романистів. – Одеса: Вид-во КП ОМД, 2010. – С. 51-53.
2. Илья Л.И. Грамматика французского языка / Л.И.Илья. – М.: Высш. шк., 1964. – 304 с.
3. Илья Л.И. Очерки по грамматике современного французского языка / Л.И. Илья. – М.: Высш. шк., 1970. – 176 с.
4. Илья Л.И. Пособие по теоретической грамматике французского языка / Л.И.Илья. – М.: Высш. шк., 1979. – 215 с.
5. Pottier V. Linguistique générale. Théorie et description / V.Pottier. – P.: Libr. Klmcksieck, 1974. – 339 p.

L.I.Ilyia's parts of speech teaching is being considered in this article.

Key words: syntax of parts of speech, a grammatical category, a system of word classes, word combination, notion of lexis

Рассмотрено учение о частях речи в работах Л.И.Ильи.

Ключевые слова: синтаксис частей речи, грамматическая категория, система классов слов, словосочетания, понятие лексики.